

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Visions of the future: imagining Islamic modernities in Indonesian Islamic-themed post-Suharto popular and visual culture

Schmidt, L.K.

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Schmidt, L. K. (2014). Visions of the future: imagining Islamic modernities in Indonesian Islamic-themed post-Suharto popular and visual culture.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <http://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Dutch summary (Nederlandse samenvatting)

Indonesië is een overtuigend Islamitisch land. Circa negentig procent van de Indonesiërs is moslim en dat maakt Indonesië tot het grootste moslimland ter wereld. Momenteel beleeft Indonesië een sterke en snelle economische groei, en is het in toenemende mate aan het moderniseren. In de afgelopen jaren is er vooral in de grote steden een koopkrachtige Indonesische jonge middenklasse ontstaan, die zich een moderne levensstijl toegeëigend.

Tegelijkertijd is Indonesië aan het Islamiseren: de Islam wordt steeds zichtbaarder in de publieke ruimte en de nieuwe middenklasse is vaak religieuzer dan andere groepen in de samenleving. De middenklasse toont haar religiositeit graag publiekelijk, bijvoorbeeld door middel van Islamitische mode, of door mee te doen aan allerlei Islamitische evenementen zoals Islamitische muziekfestivals, winkeltours, golftoernooien, of *halal* diners in luxe hotels. Door deze ontwikkelingen – modernisering en Islamisering – wordt de nieuwe Islamitische middenklasse, maar ook andere Indonesische Moslims, steeds geconfronteerd met de vraag wat het betekent om moslim en modern te zijn. Ook vragen als: ‘hoe ziet een moderne Islamitische toekomst van het land er eigenlijk uit?’ en ‘welke richting moet het land opgaan?’, worden urgent. Want wat voor soort moderniteit past eigenlijk bij Indonesië? En welke niet?

Indonesische populaire en visuele cultuur biedt een perfecte mogelijkheid om publiekelijk over deze vragen te fantaseren. Indonesische Islamitische populaire en visuele cultuur laat ons beelden zien van een moderne Islamitische toekomst en onderhandelt daarbij over verschillende soorten moderniteit – over de verschillende richtingen die het land in kan slaan. In mijn studie zoom ik in op deze Islamitische populaire en visuele cultuur en vraag ik hoe de moderne Islamitische toekomst wordt verbeeld in deze culturele producten. Welke soorten (Islamitische) moderniteiten zien we in Indonesische Islamitische populaire en visuele cultuur? Waarom zien we deze soorten moderniteiten? En hoe wordt daarover onderhandeld?

Islamitische populaire en visuele cultuur is een relatief nieuw fenomeen in Indonesië. Tijdens het regime van president Suharto (1966-1998) was er naast een ban op uitingen van etniciteit, ras en klasse ook een ban op uitingen van religie in populaire cultuur. Suharto was bang dat deze uitingen van identiteit de vorming van een uniforme gedeelde ‘Indonesische’ identiteit aan zouden tasten, en dat het mogelijk voor onrust zou zorgen in een multireligieus en multi-etnisch Indonesië. Na

de val van het regime in 1998 zijn deze uitingen weer mogelijk. Wat we na 1998 zien, is dat de grote moslimgemeenschap in Indonesië gebruik maakt van deze nieuwe vrijheid om mee te doen in publieke debatten rondom de moderne toekomst van het land. Tegelijkertijd zien ondernemers en mediaproducten hun kans schoon. Zij zien in de grote moslimgemeenschap vooral een markt met een enorm potentieel en maken Islamitische versies van diverse mediagenres en producten. Zo zien we nu bijvoorbeeld Islamitische glossy's, films, soapseries, boeken en TV drama's.

De nieuwe publieke aanwezigheid van de Islam, en de manier waarop Islam tot verkoopbaar product wordt gemaakt, leidt in de post-Suharto periode (1998-nu) tot een boom in Islamitische populaire en visuele cultuur. Deze Indonesische Islamitische populaire en visuele cultuur vormt een plek voor onderhandelingen over moderniteit, een plek waar creatieve experimenten met verschillende soorten moderniteiten plaatsvinden, en een plaats waar er wordt gefantaseerd over de moderne Islamitische toekomst van Indonesië. Deze toekomst – ik spreek hier in het meervoud, omdat populaire cultuur meerdere versies van de Islamitische toekomst toont – laten een grote bewustheid zien van de negatieve discoursen over de Islam, die vooral na 11 september zijn gaan circuleren. In mijn studie laat ik zien dat in Indonesische populaire en visuele cultuur Islamitische moderniteiten en toekomst worden verbeeld die moslims wereldwijd handvatten aanreiken. Populaire en visuele cultuur laat zien wat het betekent om modern en moslim te zijn in een wereld die moslims vaak tot het zwarte schaap maakt. Het biedt moslims constructieve oplossingen en laat zien hoe religiositeit, tolerantie, moderniteit, soepel samen kunnen gaan.

Deze versie van een Indonesische Islamitische moderniteit waarin openheid centraal staat, maar waarin er niet wordt ingeleverd op religiositeit, zou weleens een goed antwoord kunnen vormen op vormen van radicale Islam. Naarmate de kloof tussen arm en rijk in Indonesië groeit, sluiten steeds meer arme moslims zonder veel toekomstperspectief zich aan bij vocale radicale bewegingen – hoewel deze door een zeer klein deel van de bevolking worden gesteund. Een versie van moderniteit waarin religiositeit en tolerantie hand in hand gaan kan moslims een vruchtbaar alternatief bieden.

Indonesische Islamitische visuele cultuur laat echter niet alleen maar beelden van een Islamitische moderne toekomst zien. Omdat de populaire en visuele cultuur zich specifiek richt op de *generasi muda Islam*, de 'nieuwe generatie' van jonge middenklasse moslims, speelt het een belangrijke rol in de gewenste Islamisering en modernisering van Indonesië.

Overzicht van de hoofdstukken					
Hoofdstuk	2	3	4	5	6
Sfeer	<i>Leisure sphere</i>	<i>Media sphere</i>	<i>Media sphere</i>	<i>Media sphere</i>	<i>Creative sphere</i>
Objecten	<i>Shopping malls</i> - Plaza Amarrukmo - Mal Malioboro - Galeria Mall - Saphire Square	Rock muziek <i>Gigi: Tuhan</i> (2004) <i>-Perdamaian</i> (2005) <i>- Nationalism</i> (2009)	Self-help boeken <i>- Wonderful Family</i> (2012) <i>- Rasullulah's Business School</i> (2011) <i>- Twitografi Asma Nadia</i> (2011)	Films <i>- Berbagi Suami</i> (2006) <i>- Virgin</i> (2004) <i>- Ayat-Ayat Cinta</i> (2008)	Hedendaagse kunst <i>- Membuat Obama dan Perdamaian yang dibuat-buat</i> (2009) <i>- 11 June 2002</i> (2003)
Thema	Consumptie, ruimte	Natie en nationalisme	Subjectiviteit	Gender	Geopolitiek
Theorie, Concepten	- Production of space (Lefebvre) - Heterotopia (Foucault)	Imagination (Appadurai)	Governmentality (Foucault)	Biopolitics (Foucault)	- Ur-history (Benjamin) - Lieux de mémoire (Nora) - Distribution of the sensible (Rancière)

Figuur 1: overzicht van de hoofdstukken

Modernisering is een groot en abstract woord. In mijn studie heb ik het geprobeerd tastbaarder te maken door het perspectief van één jonge middenklasse moslim als leidraad te nemen bij het selecteren van mijn casestudies. Ik heb gekeken naar de manieren waarop Nisa, een toen achttienjarige Indonesische studente, in aanraking komt met moderniteit. Ik heb hier drie sferen herkend in welke haar onderhandelingen met moderniteit plaatshebben: de '*leisure sphere*', de '*media sphere*', en de '*creative sphere*'. Binnen elke sfeer heb ik casestudies geselecteerd

(Figuur 1), welke ik onderzoek op hun onderhandelingen met moderniteit. Deze casestudies zijn: (visuele decoraties in) de *shopping mall* tijdens Ramadan, Islamitische rock muziek, Islamitische *self-help* boeken, films met een Islamitisch thema, en hedendaagse kunst die vanuit een Islamitisch perspectief onderhandelt over een wereld na 11 september. In mijn proefschrift laat ik zien hoe al deze casestudies een plek vormen voor creatieve experimenten met Islamitische moderniteiten, maar tegelijkertijd ook proberen mensen te disciplineren tot ideale moderne burgers die goed mee kunnen doen in een globaal-georiënteerde Indonesische Islamitische moderniteit. Daarnaast laat ik zien hoe Indonesische populaire en visuele cultuur over verschillende stijlen van moderniteit onderhandelt en zich tegen bepaalde stijlen verzet. Ik leg uit dat deze onderhandelingen begrepen moeten worden in de postkoloniale context van Indonesië alsmede in de context van huidige processen van globalisering.

Hoofdstuk 2

Urban Islamic spectacles: transforming the space of the shopping mall during Ramadan

Doordat in Indonesische Islamitische populaire en visuele cultuur Islam, consumptie en kapitalisme samenkomen, begin ik mijn proefschrift met een onderzoek naar deze samenkomst. Ik doe dat in dit hoofdstuk door te kijken naar (visuele decoraties in) de *shopping mall* tijdens Ramadan.

In de afgelopen jaren lijkt Ramadan in Indonesië steeds meer een consumptiespektakel te zijn geworden. Het lijkt niet meer te draaien om religiositeit, maar om het consumeren van goederen om Ramadan te beleven en te vieren. Deze ogenschijnlijke verschuiving van religieus feest naar consumptiespektakel is te zien in de manieren waarop de ruimte van de *shopping mall* wordt gebruikt tijdens Ramadan. Door data te analyseren die ik heb verzameld tijdens Ramadan in Yogyakarta, onderzoek ik hoe de ruimte van de *shopping mall* verandert tijdens Ramadan. Ik maak daarbij gebruik van Henri Lefebvre's (Lefebvre 1991 [1974]) theorie over 'the production of space'. Aan de hand van deze theorie laat ik zien dat de ruimte van de *mall* niet enkel een passief platform biedt waarop moderniteit zich laat zien, maar dat de ruimte van de *mall* juist actief meewerkt in de productie van Islamitische moderniteiten. Tegelijkertijd laat ik zien hoe visuele cultuur een belangrijke rol speelt in de veranderingen die de *shopping mall* tijdens Ramadan ondergaat. Via visuele cultuur vindt Islam zijn weg naar de publieke ruimte. En via visuele cultuur raakt deze ruimte vervolgens vol met ideologische symbolen.

Door de ruimte van de *shopping mall* te bestuderen onderzoek ik twee thema's die gevonden kunnen worden in literatuur die zich bezighoudt met '*the production of space*'. Deze thema's zijn: (1) het onderscheid dat in literatuur wordt gemaakt tussen tijd en ruimte, en (2) de lineaire productie van ruimte. Door de *shopping mall* te zien als een *heterotopia* (Foucault 1986 [1967]) en Ramadan als een *heterotopic moment*, stel ik een nieuw theoretisch model voor. Dit model integreert tijd systematisch in de studie van ruimte en helpt bij het bestuderen van niet-lineaire ruimtelijke veranderingen.

Hoofdstuk 3

'A place where grace and sins collide': Islamic rock music and imaginations of modernity

In hoofdstukken 3, 4 en 5 richt ik me op drie belangrijke genres van Islamitische populaire en visuele cultuur: muziek, *self-help* boeken en films. In hoofdstuk 3 bestudeer ik Islamitische rock muziek.

In Indonesië sluiten 'cool zijn' en religiositeit elkaar niet uit. Integendeel, Islamitische populaire en visuele cultuur wordt juist gekenmerkt door 'coolness' en de Indonesische rock band *Gigi* is daar een voorbeeld van. Door *Gigi* in dit hoofdstuk als casestudie te nemen en door drie van hun videoclippen te analyseren, bestudeer ik in welke debatten over moderniteit Islamitische populaire en visuele cultuur meedoet, en wat voor soort verschillende moderniteiten er worden verbeeld in culturele producten. Ik zoom daarnaast in op de volgende vragen: hoe 'Indonesisch' zijn de moderniteiten die worden verbeeld? Wat voor transnationale verbeelding ligt aan deze moderniteiten ten grondslag? Wat zijn de 'capaciteiten' (Appadurai 2004; 2013) van Islamitische populaire en visuele cultuur? Hoe moeten we deze culturele producten eigenlijk zien? Vormen ze een plek waar creatieve experimenten met verschillende soorten moderniteiten plaatsvinden? Of proberen ze mensen te disciplineren tot ideale moderne burgers die goed mee kunnen doen in een Indonesische Islamitische moderniteit? Of zijn beide van toepassing?

Door gebruik te maken van Arjun Appadurai's inzichten over '*cultural capacities*' (2004; 2013) laat ik zien dat we in Islamitische populaire en visuele cultuur zowel een '*ethics of possibility*' en een '*ethics of probability*' kunnen herkennen (Appadurai 2013: 188). Dit betekent dat Islamitische populaire en visuele cultuur aan de ene kant de tools biedt voor het verbeelden van Islamitische moderniteiten, en dat het de totstandkoming van deze moderniteiten stimuleert. Maar aan de andere kant zijn deze constructies nooit vrij van machtsrelaties.

Hoofdstuk 4

'How to become a Muslim billionaire, just like Prophet Muhammad?': Self-help gurus and governmentality

In hoofdstuk 4 bestudeer ik Islamitische *self-help* boeken. In dit hoofdstuk staat niet zozeer de vraag centraal wat voor soort moderniteiten er worden verbeeld, maar meer wat voor soort ideale moderne moslim subjecten er worden gepromoot in Islamitische populaire en visuele cultuur.

De toenemende aanwezigheid van de Islam in de publieke ruimte heeft in de afgelopen jaren gezorgd voor een fragmentatie van religieuze autoriteit. Tegelijkertijd heeft het nieuwe vormen en nieuwe figuren van religieuze autoriteit voortgebracht (Hoesterey 2012: 38). Een voorbeeld hiervan zijn de nieuwe *self-help* goeroes die in de explosief groeiende Indonesische Islamitische *self-help* industrie hun visies verkondigen.

In dit hoofdstuk analyseer ik drie *self-help* boeken: *Wonderful Family*, *Rasullulah's Business School*, en *Twitografi Asma Nadia*. Ik bestudeer hoe deze drie boeken families, entrepreneurs en jonge vrouwen voorzien van motiverende verhalen en praktische handleidingen, die ze moeten helpen met het leven in een moderne Indonesische maatschappij. Ik laat zien dat de boeken, terwijl ze advies geven, verschillende gouvernementele tactieken gebruiken om specifieke moderne Islamitische burger-subjecten te creëren die goed mee kunnen doen in een globaal-georiënteerde Indonesische Islamitische moderniteit. Ik laat ook zien dat deze subjecten niet naar een verre Islamitische toekomst wijzen, maar dat ze juist de aandacht verschuiven naar problemen en contradicties die vandaag de dag in de Indonesische maatschappij te vinden zijn. De boeken promoten de constructie van subjecten die zich bewust zijn van, en interveniëren in, de ongelijke verdeling van rijkdom en middelen, terwijl ze actief onderhandelen over de culturele, etnische en religieuze verschillen die Indonesië rijk is.

Hoofdstuk 5

'So Islam really honors women?': Muslim masculinity and femininity in Islamic-themed films

In hoofdstuk 5 bestudeer ik Indonesische films met een Islamitische thematiek. In de afgelopen jaren hebben representaties van gender in films geregeld nationale discussies opgeroepen over polygamie, de positie van vrouwen in de Islam, seksualiteit en huiselijk geweld. In dit hoofdstuk onderzoek ik deze representaties.

Ik stel in dit hoofdstuk eerst voor dat we representaties van gender in de context moeten zien van de recente geschiedenis van Indonesië. Suharto's regime (1965-1998) gebruikte representaties van mannelijkheid en vrouwelijkheid voor een project van natievorming. Op deze manier dienden representaties van gender tijdens deze periode een nationale functie. In staatsmedia werd goed burgerschap gekoppeld aan het zijn van een 'goede' man of vrouw. Mannen werden dan vooral gezien als kostverdieners, terwijl vrouwen werden gezien als huisvrouwen en moeders. Op deze manier werden er tijdens de periode dat Suharto aan de macht was in de media zeer stereotype beelden van mannelijkheid en vrouwelijkheid geconstrueerd. Met de val van het regime in 1998 ontstaat er een mogelijkheid om andere representaties van mannelijkheid en vrouwelijkheid te creëren. Daarnaast ontstaan er in een vrijere publieke sfeer mogelijkheden voor *identity politics* en kansen om taboeonderwerpen zoals polygamie, seksualiteit en huiselijk geweld aan te snijden.

Maar hoe worden moslim mannelijkheid en vrouwelijkheid in de post-Suharto periode gerepresenteerd? Hoe onderhandelen deze constructies over taboeonderwerpen zoals polygamie? Hoe zijn deze representaties te vergelijken met de stereotype representaties die een nationale functie hadden tijdens de periode waarin Suharto aan de macht was? En hebben huidige representaties van gender ook een nationale functie?

In dit hoofdstuk onderzoek ik deze vragen door te kijken naar drie post-Suharto films met een Islamitische thematiek. Deze films; *Berbagi Suami* (Love for share, 2009); *Virgin* (2004) en *Ayat-Ayat Cinta* (Verses of love, 2008) gaan allemaal over gevoelige onderwerpen. Door gebruik te maken van Michel Foucault's (1975-1976 [2003]) ideeën over biopolitics laat ik zien dat de taboes en gevoelige kwesties in deze films gelinkt zijn aan angsten die verbonden zijn met processen van modernisering. Ik laat ook zien dat de films, via representaties van mannelijkheid en vrouwelijkheid, over moderniteit onderhandelen. Op deze manier krijgen post-Suharto representaties van gender een eigen nationale functie; ze onderhandelen over 'goede' mannelijke en vrouwelijke identiteiten in een periode van modernisering.

Hoofdstuk 6

Unearthing the past and re-imagining the present: Contemporary art and Muslim politics in a post-9/11 world

In dit hoofdstuk bestudeer ik hedendaagse Indonesische kunst met een Islamitische thematiek. Na 11 september hebben populaire en academische discoursen

moslimgemeenschappen vaak geconstrueerd als 'anti-visueel'. De heftige discussies rondom de Deense Mohammed cartoons en de ban die de Taliban heeft op bepaalde religieuze beeltenissen in visuele cultuur hebben hier onder andere aan bijgedragen. Hedendaagse Indonesische kunst laat echter zien hoe visuele cultuur een plaats is voor moslim politiek, creativiteit en conflict, een plek waar kwesties die gerelateerd zijn aan de Islam worden ingezet om de huidige staat van onze post-11 september wereld te bevatten en te bevragen. Maar hoe onderhandelen deze kunstwerken via hun esthetiek over de huidige politieke, culturele en historische omstandigheden? Hoe gaan politiek en esthetiek (Rancière 2004) samen? Wat voor soort kritiek wordt er geuit op de huidige omstandigheden? En hoe kunnen we deze politiek begrijpen? Zouden we deze politiek kunnen lezen als een vorm van verzet? Van wat voor soort verzet is hier dan sprake? En hoe is kritisch zijn een belangrijk element van 'het modern zijn'?

In dit hoofdstuk ga ik in op deze vragen. Door een visuele analyse van twee kunstwerken uit te voeren, laat ik zien dat er een Benjaminiaanse sociaalhistorische politiek ten grondslag ligt aan de esthetische strategieën van de twee kunstwerken. Door voort te borduren op de ideeën van Walter Benjamin (1999 [1982]; 1968 [1940]) en Pierre Nora (1996 [1989]), laat ik zien dat de kunstwerken via hun esthetiek steeds fragmenten uit het verleden oproepen om de constructie van het heden te bevragen. De kunstwerken breken het verleden op in stukken en brengen deze stukken samen in het heden om zich te verzetten tegen dominante discoursen in welke moslims fungeren als de zwarte schapen van onze post-11 september wereld. Ik stel in dit hoofdstuk voor dat de esthetische strategieën van de twee kunstwerken de basis vormen van een specifieke moslim politiek.

Chapter 7: Conclusion

Changing paths

In de conclusie reflecteer ik op de vraag die ik in de introductie stel: "Hoe worden Islamitische moderniteiten verbeeld en onderhandeld in Indonesische Islamitische populaire en visuele cultuur?" Ik ga ook in op een vraag die van even groot belang is: waarom worden deze moderniteiten verbeeld? Ik laat zien dat de casestudies een ambivalent discours over moderniteit en een moderne Islamitische toekomst construeren. De casestudies zijn zowel positief als negatief over moderniteit. Ik stel voor dat we deze contradictie moeten zien in het licht van zowel de postkoloniale situatie van Indonesië alsmede in the context van huidige processen van globalisering.

Ik kijk in mijn proefschrift naar verschillende casestudies, *shopping malls*, Islamitische rock muziek, Islamitische *self-help* boeken, films met een Islamitisch thema en hedendaagse kunst. In de conclusie reflecteer ik op de vraag hoe de verschillende genres en vormen van deze casestudies een rol spelen in de manier waarop ze over moderniteit onderhandelen.

In het laatste gedeelte van mijn conclusie presenteer ik een onderzoeksagenda voor de toekomst. Kijkende naar de bevindingen van mijn proefschrift, stel ik voor dat onderzoek naar moderniteit, Indonesië en Islam vier richtingen kan inslaan. Ik vat deze richtingen samen met de termen: *audiences*, *bodies*, *spaces* en *flows*.